

Н.М. ШИЯН, І.О. ДУДКА, С.Я. КОНДРАТЮК,
П.М. ЦАРЕНКО, В.М. ВІРЧЕНКО, Л.Г. БЕЗУСЬКО

Інститут ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, м. Київ, МСП-1, 01601, Україна

НАЦІОНАЛЬНОМУ ГЕРБАРІЮ УКРАЇНИ — 90 РОКІВ

Ключові слова: гербарна справа, гербарій KW

Ювілей — завжди важлива і приємна подія як для людини, так і для установи, що, безумовно, спонукає до підбиття певних підсумків. Тому 90-річчя Національного гербарію України (*КВ*), яке він відзначив 1 жовтня 2011 р., є тим приємним приводом, що дає нам можливість познайомити колег із надбаннями Гербарію за останнє десятиріччя.

Згідно з міжнародною типіфікацією гербарних колекцій, Національний гербарій України — Гербарій Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України (*КВ*) — за своїм обсягом (2 040 000 одиниць зберігання (о.з.)) і характером функціонування є національним гербарієм, який у географічному аспекті представляє флору окремої країни та суміжних територій [28]. Він — єдина біологічна колекція такого профілю в Україні, фонди якої широко репрезентують фіто- та мікорізоманіття нашої країни і світу, охоплюють період з XVIII ст. і дотепер та містять найбільшу кількість історичних зразків, які сконцентровані переважно в 13-ти іменних колекціях. Тому фонди Гербарію *КВ* унікальні в науковому та історичному планах і є в Україні основною науково-інформаційною базою для фундаментальних і прикладних досліджень з ботаніки й мікології.

© Н.М. ШИЯН, І.О. ДУДКА,
С.Я. КОНДРАТЮК,
П.М. ЦАРЕНКО,
В.М. ВІРЧЕНКО,
Л.Г. БЕЗУСЬКО, 2012

Відповідно до міжнародного реєстру гербарних колекцій Index Herbariorum (IH), де Національний гербарій України зареєстрований за акронімом *КВ* [29], він є

одним із 30-ти гербарних колекцій світу, які володіють фондами понад 2 000 000 о.з. На теренах Східної Європи¹ *KW* є третім — поступається лише російському Гербарію Ботанічного інституту імені В.Л. Комарова РАН (*LE*, 7 160 000 о.з.) та чеському Гербарію Празького університету (*PRC*, 2 200 000 о.з.), а водночас випереджає чеський Гербарій Празького національного музею (*PR*, 2 000 000 о.з.) та польський Гербарій Інституту ботаніки імені В. Шафера ПАН (*KRAM*, 1 150 000 о.з.).

Високо оцінивши копітку роботи багатьох поколінь природодослідників, визнаючи міжнародне значення *KW*, дбаючи про збереження та належне функціонування цієї унікальної біологічної колекції, Кабінет Міністрів України в 1999 р. заніс її разом з іншими 25-ма біологічними колекціями та науковими комплексами до першого реєстру об'єктів, які є національним надбанням (НН) України (Постанова Кабінету Міністрів України № 527 від 1 квітня 1999 року). На сьогодні Національний гербарій України (саме за такою назвою *KW* занесений до єдиного реєстру НН) є одним із 117-ти таких об'єктів України. Завдяки підтримці держави з'явилася можливість активізувати роботу з упорядкування та поповнення фондів, забезпечити придбання необхідних витратних матеріалів і обладнання, розпочати роботу зі створення каталогів та електронних баз даних колекцій тощо.

Не зупиняючись на історії формування колекцій і попередніх досягненнях (це висвітлено на сторінках «Українського ботанічного журналу» та інших видань [1—10, 12—17, 19—23, 31]), вважаємо за потрібне підкреслити, що за період 1921—2011 років колекції *KW* слугували основою для написання цілої низки наукових праць і фундаментальних видань світового значення, серед яких — «Флора України» (1936—1965), «Флора ССРСР» (1934—1964), «Флора европейской части ССРСР» (у подальшому — «Флора Восточной Европы») (1974—2004), «Flora Polska» (1919—1980, 1985), «Flora Europaea» (1964—1993), «Определитель высших растений Украины» (1987), «Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist» (1999), «Червона книга України. Рослинний світ» (1980, 1996, 2009), «Екофлора України» (2000—2010), «Визначник грибів України» (1967—1979), «Fungi of Ukraine. A Preliminary Checklist» (1996), «Флора печіночних та сфагнових мохів України» (1964), «Флора мохів Української РСР» (у подальшому — «Флора мохів України») (1987—2003), «Определитель листовых мхов средней полосы и юга европейской части ССРСР» (1970), «Визначник лишайників України» (1937), «Флора лишайників України» (1956—2010), «Определитель лишайников ССРСР» (1971—1978), «Определитель лишайников России» (2004—2008), «Визначник прісноводних водоростей України» (1938—1993), «Флора водорослей континентальних водоемов Украинской ССР» (у подальшому — «Флора водорослей континентальних водоемов України» та «Флора водоростей континентальних водойм України») (1986—2005), «Флора водоростей України» (2009—2010), «Определитель пресноводных водорослей ССРСР» (1951—1986) та інші.

¹ Згідно з поділом Статистичного відділу ООН (The United Nation Statistic Division), до Східної Європи входять Білорусь, Болгарія, Чеська Республіка, Молдова, Польща, Румунія, Росія (європейська частина), Словаччина, Україна.

На сьогодні Гербарій *KW* складається з шести основних підрозділів — гербарію судинних рослин (1 839 583 о.з.), мікологічного (86 520 о.з.), ліхенологічного (63000 о.з.), бріологічного (37 400 о.з.) гербаріїв, альготеки (27 810 о.з.) та палінотеки (1 109 о.з.). Крім фондкових, у *KW* є матеріали запасників — збори попередніх років (90 000—100 000 зразків судинних рослин, близько 40 000 зразків грибів і грибоподібних організмів, близько 50 000 зразків лишайників), які потребують науково-технічного опрацювання та інсерції до основного фонду.

Оскільки вищезазначені підрозділи *KW* різняться між собою об'єктами зберігання, особливостями їх технічного опрацювання та мають власну нумерацію зразків, то, щоб не створювати труднощів при цитуванні останніх у наукових публікаціях, починаючи з 2010 р. нами запроваджено відповідно до прийнятих у світовій практиці стандартів внутрішні акроніми для низки колекцій, а саме: *KW-M* — мікологічний гербарій; *KW-L* — ліхенологічний гербарій; *KW-BH* — гербарій печіночників та антоцеротових мохів; *KW-BM* — гербарій брієвих мохів; *KW-BS* — гербарій сфагнових мохів; *KW-A* — альготека; *KW-P* — палінотека².

В останнє десятиріччя надходження до фондів *KW* становить у середньому близько 12 500 одиниць зберігання (о.з.) на рік (за звітами 1997—2000 рр. ця цифра становила 3 400 о.з.). На жаль, тільки 2 000—4 500 о.з. на рік є новонадходженнями (збори співробітників Інституту, фахівців інших установ України, передані до *KW*, та матеріали обміну). Збільшення загальної кількості інсерованих матеріалів на фоні невеликої частки новонадходжень у першу чергу пов'язане з тим, що залучення додаткового науково-технічного персоналу за підтримки програми НН дало можливість опрацьовувати та перевести до основного гербарного фонду *KW* матеріали запасників (збори 1930—1990 років). Загалом за період 2001—2011 років фонди *KW* поповнилися більше ніж на 130 000 о.з., що наближено дорівнює таким українським колекціям, як Гербарій Донецького ботанічного саду НАН України (*DNZ*³, 115 787), Гербарій Ужгородського національного університету (*UU*, 107 100) або Гербарій Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (*DSU*, 102 150 о.з.).

Основними колекторами *KW* за останнє десятиліття були й залишаються: в гербарії судинних рослин — Т. Андрієнко-Малюк, О. Булах, В. Гончаренко, Л. Губарь, Я. Дідух, О. Добровольська, Д. Дубина, С. Жигалова, Л. Зав'ялова, С. Зиман, А. Ільїнська, О. Корнієнко, І. Коротченко, Л. Крицька, В. Мінарченко, С. Мосякін, І. Ольшанський, О. Оптасюк, О. Орлов, С. Панченко, М. Перегрим, О. Перегрим, В. Протопопова, О. Прядко, Т. Соломаха, І. Тимченко, Т. Фіцайло, М. Федорончук, О. Царенко, М. Шевера, Н. Шиян, Д. Якушенко; у мікологічному гербарії — Т. Андріанова, А. Бухало, В. Гайова, В. Гелюта, І. Дудка, М. Придюк, Ю. Тихоненко; у ліхенологічному гербарії — С. Кондратюк, С. Зеленко, О. Надє-

² У разі цитування зразків цих колекцій коректним буде вживання відповідного акроніму та номера зразка, тоді як загальний акронім *KW* потрібно вживати при цитуванні зразків судинних рослин, а також у випадку, коли мова йде про Національний гербарій України загалом.

³ Наведений акронім рекомендовано до реєстрації в ІН [Гербарії України, 1995].

на, Л. Димитрова, Т. Сорочинська, О. Орлов, Т. Михайлюк, О. Редченко; у бріологічному гербарії — В. Вірченко, С. Зеленко, С. Нипорко, Л. Партика; в альготечі — О. Борисова, О. Виноградова, О. Герасимова, Т. Дарієнко, Т. Михайлюк, О. Петльований, П. Царенко, Д. Капустін; у палінотеці — З. Цимбалюк, Л. Безусько, О. Оптасюк, О. Перегрим.

У гербарних фондах ведеться щоденна копітка робота з їх упорядкування, технічного оформлення, переміщення, інсерації, інвентаризації, складання покажчиків колекцій, каталогів, електронних баз даних, обслуговування відвідувачів, боротьба зі шкідниками тощо. Це все можливо завдяки невтомній праці інженерів *КІУ* А. Шумілової, Н. Федорончук, І. Дяченко (судинні рослини), В. Берегової, А. Вербицької (гриби), Є. Миронюк (мохи), Л. Попової (лишайники), І. Шиндановіної (водорості).

Гербарій судинних рослин, який нині становить 90,2 % від загального обсягу матеріалів *КІУ*, за останнє десятиліття не тільки змінив свої кількісні показники та поповнився новою меморіальною колекцією Й. Бойка (кінець XIX — початок XX ст.), а й зазнав деяких технічних змін і переукомплектації фондів через брак місця для новонаходжень. На сьогодні гербарій судинних рослин — це 13 самостійних колекцій, кожна з яких має свою історію формування, формат зберігання, особливості кураторської роботи. Серед цих колекцій можна виділити географічні (матеріали яких охоплюють певну територію) — «Гербарій флори України», «Гербарій країн СНД», «Гербарій світової флори»; історичні або меморіальні (колекції, що в минулому належали відомим ученим або ботанікам-аматорам) — гербарії французького ботаніка Ж. Жілібера (XVIII—XIX ст.), ботаніків доби Російської імперії — В. Бессера, М. Турчанінова, В. Черняєва, І. Шмальгаузена, О. Роговича (XIX ст.) та природодослідника Й. Бойка (XIX—XX ст.), а також колекцію видатного українського ботаніка радянського періоду М. Клокова (XX ст.). Крім наведених вище, як окремі колекції в гербарії судинних рослин функціонують «Обмінний фонд» і сформована впродовж останніх 10—15 років «Колекція типів судинних рослин».

Поряд із поповненням фондів географічних колекцій та обмінного фонду науковцями Інституту велась активна робота з опрацювання окремих груп судинних рослин як за темами докторських і кандидатських дисертацій, так і під час підготовки низки фундаментальних видань, у межах проектів «Флора України», «Екофлора України», «Червона книга України» та інших. Так, критично опрацьовані гербарні матеріали з родин *Caryophyllaceae*, *Fabaceae* (М. Федорончук), *Brassicaceae* (А. Ільїнська), *Amaranthaceae*, *Chenopodiaceae* (С. Мосякін), *Amaryllidaceae*, *Liliaceae*, *Ranunculaceae* (С. Зиман, О. Булах), *Orchidaceae* (В. Протопопова, І. Тимченко), *Araceae*, *Asparagaceae*, *Droseraceae*, *Gentianaceae*, *Grossulariaceae*, *Paeoniaceae* (Н. Шиян), *Tamaricaceae* (О. Царенко), *Juncaceae* (І. Ольшанський), *Poaceae* (роди *Achnatherum*, *Aira*, *Agrostis*, *Apera*, *Arrhenatherum*, *Calamagrostis*, *Deschampsia*, *Koeleria*, *Piptatherum*, *Stipa*, *Ventenata*, *inuii*) (Л. Губарь, О. Футорна), родів *Linum* (О. Оптасюк), *Euphrasia* (О. Перегрим), *Aster* (О. Корнієнко), *Campanula* (Н. Дремлюга) та інші.

Типіфікація судинних рослин флори України, проведена науковцями відділу систематики судинних рослин, дала плідні результати не тільки у вигляді низки наукових публікацій, а й накопичених автентичних матеріалів, вилучених із основних фондів колекцій (за винятком історичних). На їхній основі у 2000—2002 роках сформовано «Колекцію типів судинних рослин» [9, 10]. Нині вона складається з 1 784 гербарних зразків 672 видів 170 родів 51 родини флори України та світу. Колекція містить голо-, ізо-, лекто-, паратиби та зразки інших категорій. Тут зберігаються автентики видів, описаних такими видатними українськими ботаніками, як Є. Бордзиловський, О. Вісюліна, Н. Десятова-Шостенко, Д. Доброчаєва, О. Дубовик, Б. Заверуха, І. Зоз, Ю. Клеопов, М. Клоков, Є. Кондратюк, М. Котов, А. Краснова, Л. Крицька, Т. Омельчук-М'якушко, В. Остапко, М. Попов, Д. Сакало, В. Собко, В. Хржановський та іншими. Наприклад, у колекції зберігаються *Achillea inundata* Kondr. (holo-, isotypus), *Artemisia dniproica* Klokov (holotypus), *Anthemis subtinctorium* Dobrocz. (holotypus, sp. auth.), *Betula klokovii* Zaverucha (isotypus), *Centaurea appendicata* Klokov (paratypus), *C. sarvanica* Klokov (lectotypus), *Centaureum talievii* Klokov (sp. auth.), *C. turcomanicum* Klokov (sp. auth.), *Lepidium borysthenicum* Kleopow (holo-, paratypus, sp. auth.), *Myosotis ludomilae* Zaverucha (holotypus), *Polygonum andrzejowskianum* Klokov (holotypus), *P. hypanicum* Klokov (holotypus), *P. zaporoviense* Klokov (holotypus), *Rosa maeotyca* Dubovik (paratypus), *R. minimalis* Chrshan. (holotypus), *Silene sytnikii* Krytzka, Novosad et Protoporova (isotypus) та інші. Матеріали колекції типів судинних рослин у 2005—2010 роках були повністю монтовані та інвентаризовані С. Антоненко. За матеріалами колекції створено електронну базу даних [1, 2]. Тепер вони готуються до сканування та переведення інформації про кожен із них до бази даних на основі BRAHMS⁴, що згодом дасть можливість широкого доступу до колекції через ресурс сайту JSTOR Plant Science.

Останніми роками увага дослідників Інституту спрямована на вивчення синантропної фракції флори України та динаміки її змін. Тому фонди *KW* поповнилися відповідними матеріалами (збори В. Протопопової, С. Мосякіна, М. Шевери, Л. Губарь, Л. Зав'ялової, О. Орлова та інших).

Починаючи з 2004 р. у фондах гербарію судинних рослин уперше розпочато інвентаризацію, що дало змогу науковцям цитувати ці зразки за номером *KW*. На сьогодні інвентаризовано близько 100 000 зразків. Здійснено повну інвентаризацію «Колекції типів судинних рослин», гербаріїв Ж. Жілібера та Й. Бойка, часткову — «Гербарію флори України», «Гербарію країн СНД» і «Гербарію світової флори». У першу чергу інвентаризуються усі новонадходження *KW*.

Меморіальні колекції *KW*, які формують раритетний світовий науковий фонд і за обсягом становлять п'яту частину всього гербарію судинних рослин, нараховують майже 309 780 о.з. Кожна з колекцій є унікальною за своїм складом, містить значну кількість автентичних матеріалів, інформацію про видо-

⁴ Botanical Research and Herbarium Management System: <http://dps.plants.ox.ac.uk/bol/BRAHMS/Home/Index>.

вий склад певної території, віддзеркалює характер і науковий рівень історичної епохи, за умов якої формувалася колекція. Робота з такими колекціями потребує ретельного й уважного ставлення, оскільки в більшості з них матеріали не монтовані, етикетки та зразки лежать вільно, іноді по декілька в одній сорочці чи на аркуші. Непрофесійна робота з цими матеріалами призводить до незворотної втрати інформації. Тому з метою опрацювання історичних колекцій у 2007 р. розпочато роботу зі створення електронної бази гербарію Й. Бойка та повного каталогу гербарію Ж.-Е. Жілібера.

Гербарій Й. Бойка, який знайдений серед матеріалів запасників *KW* у 2002 році, через незадовільний стан паперу, в якому він зберігався, було повністю технічно переоформлено та інвентаризовано. Колекція складається з 2 355 г.з., інформація про кожен зразок занесена у створену на основі BRAHMS електронну базу даних.

Ретельно вивчивши літературу про гербарій Ж.-Е. Жілібера, у 2008—2010 роках здійснено повну інвентаризацію колекції, встановлено її кількісний склад (6 341 о.з.), розшифровано етикетки флористичної частини, яка не увійшла до попереднього каталогу, доповнено та (за потреби) виправлено розшифровку етикеток систематичної частини гербарію. Результати інвентаризації колекції покладені в основу рукопису «Каталог гербарію Ж. Жілібера», який готується до друку [11, 24].

У рамках міжнародного проекту API/LAPI (African Plants Initiative / Latin American Plant Initiative) за підтримки фонду Andrew W. Mellon Foundation у 2008 році на основі системи управління ботанічними дослідженнями та гербарієм BRAHMS розпочато роботу над створенням бази даних колекції типів гербарію М. Турчанінова. До бази ввійшли дані про автентичні зразки з Африки, Азії, Океанії, Латинської Америки, Австралії [25, 30]. Оцифровані зображення зберігаються в Гербарії *KW*; їхні копії передані партнерам по проекту і розміщені на сайті JSTOR Plant Science (plants.jstor.org). Уперше для зразків, інформація про які міститься в базі даних, замість прийнятого в *KW* числового інвентарного номера застосовано інвентаризацію за допомогою штрих-кодів.

Мікологічна колекція (*KW-M*) — найбільша в Україні колекція грибів і грибоподібних організмів. Вона є найдавнішим зібранням такого типу у Східній Європі [5, 8, 9], нараховуючи на сьогодні 86 520 о.з. Колекція *KW-M* складається з основного фонду (36 575 гербарних пакетів (г.п.)), ексикат (3 811 г.п.), обмінного фонду (6 333 г.п.) та нефондових матеріалів (39 801 г.п.). Основна кількість видів грибів і грибоподібних організмів, що є у складі мікологічного гербарію, зібрана на території України, хоча є також невеликі колекції з Кавказу, Середньої Азії, Алтаю, Далекого Сходу. У фондах *KW-M* зберігаються зразки, зібрані Т. Андріановою, Г. Борисевичем, А. Бухало, В. Гайовою, З. Гіжицькою, В. Гелютою, Ю. Голубцовою, В. Джаган, І. Дудкою, М. Зеровою, С. Морочковським, О. Корольовою, З. Лавітською, Т. Мережко, Г. Морочковською, Г. Неводовським, М. Сміцькою, Л. Смик, Ю. Тихоненком та іншими дослідниками. Колекція містить численні збори агарикоміцетів С. Вассера з України, Сибіру, Алтаю, Далекого Сходу Росії, які значно збільшили колекцію макроміцетів, засновану в *KW-M* Зеровою.

Поповнення *KW-M* здійснюється не тільки за рахунок зборів співробітників Інституту, а також завдяки надходженню гербаріїв мікологів з інших установ. Сюди передані збори різних таксонів мікроміцетів З. Лавітської та Г. Морочковської (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), кількість яких становить понад 2 000 г.п. До *KW-M* із м. Полтави надійшли колекції макроміцетів Р. Ганжі (шапинкові гриби) та П. Сосіна (гастероміцети).

У мікологічному гербарії зберігаються типи 45-ти з 51-го виду грибів, описаних українськими мікологами як із України, так і Далекого Сходу Російської Федерації (частина типів, зокрема довоєнного періоду, на жаль, не збереглася). Найбільша кількість типових зразків належить базидіоміцетам. Це зразки нових для науки видів із родини *Agaricaceae*, описаних С. Вассером: *Agaricus amani-taeformis* S. Wasser, *A. longicaudus* S. Wasser, *A. moelleri* S. Wasser, *A. romagnesii* S. Wasser, *Leucoagaricus moseri* (S. Wasser) S. Wasser, *L. bohusi* S. Wasser. У колекції гастероміцетів П. Сосіна також наявні типи видів гастероїдних базидіоміцетів, описаних як нові для науки. Представлені типи деяких аскоміцетів, зокрема борошністосорсяних грибів (В. Гелюта), дискоміцетів (М. Зерова, В. Гелюта), плеоспорових грибів (С. Морочковський, М. Зерова), кукурбітарієвих грибів (Л. Смик), локулоаскоміцетів (О. Корольова), анаморфних грибів (М. Зерова, І. Дудка, А. Бухало, Е. Коваль, Т. Андріанова). У *KW-M* зберігається тип нового для науки виду грибоподібного організму з числа ооміцетів, описаний І. Дудкою та Л. Бурдюковою.

У мікологічному гербарії для обліку зразків основного гербарію ведуться каталоги: систематичний каталог грибів, каталог рослин-живителів, бібліографічний каталог грибів. До останнього заносяться види грибів, знайдені в Україні, відомості про які опубліковані в різних періодичних виданнях. Із 1993 року функціонує комп'ютерна база даних «Гриби України», яка містить інформацію про різноманітність грибів і грибоподібних організмів країни, що базується на матеріалах мікологічного гербарію *KW* [9, 19].

Ліхенологічний гербарій (*KW-L*) також є найбільшою колекцією цих організмів в Україні [5, 8, 9, 13]. Його фонди на сьогодні нараховують 63 000 о.з. і в географічному плані охоплюють територію України та містять матеріали з Європи, Азії, Північної й Південної Америки, Океанії, Австралії та Африки. У *KW-L* широко представлені різні систематичні групи лишайників з усіх куточків України. Велика частина інсерованих ліхенологічних матеріалів (близько 26 000 зразків) — це збори лишайників із різних країн, що раніше входили до складу СРСР. Значна частина фондових ліхенологічних матеріалів — зразки вітчизняних ботаніків із території зарубіжних країн, а також екземпляри, надіслані по обміну з країн Європи, Північної та Південної Америки, Австралії, Нової Зеландії. Особливе місце займають колекції лишайників і зразки ліхенофільних грибів, які зібрані останніми роками фахівцями в Ізраїлі, Австралії, на Канарських островах тощо.

У фондах ліхенологічного гербарію зберігаються типи та інші автентичні матеріали низки видів, які були описані українськими й зарубіжними науковцями: *Acarospora zaravshanica* Kudratov, *Aspicilia oxneriana* Blum, *Bacidia pulchra* Oxn., *Caloplaca ferganensis* Tomin., *C. oxneri* S.Y. Kondr. et Söchting, *Endocarpon*

inconspicuum Охн., *E. obscuratum* Охн., *Lecania zinaiidae* Охн., *Xantoria alfredii* S.Y. Kondr., *X. ucrainica* S.Y. Kondr. тощо.

Науковці та інші співробітники відділу щоденно працюють над тим, аби якомога швидше оформити і передати до основного фонду колекції близько 50 000 зразків нефондових матеріалів *KW-L*.

Бріологічний гербарій *KW* містить 37 149 зразків близько 1 900 видів мохоподібних. Він складається із трьох розділів: колекції антоцеротів і печіночників (*KW-BH*, 6 364 г.п. близько 300 видів), колекції сфагнових (*KW-BS*, 4 815 г.п. 47 видів) і брієвих (*KW-BM*, 25 970 г.п. 1 500 видів) мохів. Останніми роками фонди цих колекцій поповнювалися за рахунок зборів В. Вірченка, С. Нипорко, Л. Партики. Завдяки наполегливій праці Є. Миронюк фондовий матеріал впорядковується, технічно оформляється, інвентаризується та інсерується до фонду колекцій нових надходжень і матеріалів запасників.

У бріологічному гербарії зберігаються 20 типових зразків видів, описаних А. Лазаренком, із України, Середньої Азії та Далекого Сходу. Серед них: *Pterygoneurum kozlovii* Lazar., *Physcomitrium arenicola* Lazar., *Desmatodon ucrainicus* Lazar., *Cephalocladium zerovii* Lazar., *Tortula afanassievii* Lazar., інші.

Альготека (фікотека) (*KW-A*) Інституту ботаніки складається із 30 200 о.з., які охоплюють водні, аерофітні та ґрунтові проби (починаючи з 1930-х років і дотепер) не лише з території України, а й деяких країн Європи, Азії, Африки, Південної Америки [5, 6, 8, 9, 31]. Головним джерелом надходження альгологічного матеріалу є експедиційні зразки співробітників і аспірантів Інституту, які плідно працювали й працюють над вивченням фікорізноманіття України та інших територій. Колекторами *KW-A* в різні періоди її функціонування були З. Асаул-Ветрова, О. Виноградова, О. Коваленко, Н. Кондратьєва, Н. Масюк, Н. Мошкова, Г. Паламар-Мордвинцева, О. Петльований, Л. Приходькова, Я. Ролл, О. Топачевський, П. Царенко, В. Юнгер та інші.

Для обліку проб і їхнього розподілу за адміністративними одиницями, а також для створення загального уявлення про місцезростання і типи водойм у *KW-A* ведуться різні каталоги: загальний каталог проб, хронологічний каталог наявних проб, формується каталог-іконотека типів і видів водоростей, описаних за наявними матеріалами з території України.

Палінологічна колекція (*KW-P*) протягом 80 років свого існування значно змінювала якісний і кількісний склад залежно від вимог, які ставилися до неї [9, 20]. Палінологічні препарати, на відміну від гербарних зразків, мають термін зберігання. Тому, починаючи з 2005 року, переїхавши в нове приміщення по вул. Терещенківській, 2, в *KW-P* здійснено ревізію фондів і змінено стандарти формування колекції. Основним напрямком у роботі паліотеки сьогодні є створення нової спеціалізованої паліноморфологічної колекції препаратів для цілей систематики та спорово-пилкового аналізу (рівень світлової та сканувальної електронної мікроскопії). На цій основі почалося формування нових еталонних препаратів, згідно з вимогами до колекцій такого плану. Тепер палінологічна колекція складається з 1 109 постійних препаратів 371-го виду судинних рослин (548 зразків). Серед них —

матеріали з родин *Chenopodiaceae*, *Lentibulariaceae*, *Plantaginaceae* (З. Цимбалюк), *Linaceae* (О. Оптасюк), *Scrophulariaceae* (З. Цимбалюк, О. Перегрим) та інших. Етикетування еталонних препаратів виготовлено за єдиним стандартом. З урахуванням нових принципів формування палінотеки продовжується розпочата в 1979 році, за ініціативою Л. Безусько [20], робота по створенню спеціальних (тематичних) колекцій для цілей спорово-пилкового аналізу. На даний час існує така колекція для представників культурної та бур'янової флори України (З. Цимбалюк, Л. Безусько). Крім препаратів, виготовлених за сучасними вимогами, в палінотечі є колекція історичних препаратів, яка демонструє стандарти роботи попередніх дослідників. Тут є препарати, виготовлені О. Артюшенко, Р. Арап, Л. Безусько, Т. Каюткіною, Г. Пашкевич, Л. Романовою, С. Сябряй та іншими науковцями. Важливою складовою роботи палінотеки є комп'ютерна обробка отриманих паліноморфологічних матеріалів (база даних опрацьованих зразків, цифрова обробка фотографічних зображень пилку та ін.). Дані про усі опрацьовані зразки пилку зберігаються в електронному та паперовому (роздрукованому) вигляді.

Еталонні препарати, представлені в палінотечі, репрезентують оригінальний фактичний матеріал, покладений в основу кандидатських дисертацій З. Цимбалюк, О. Оптасюк, О. Перегрим і низки наукових публікацій у галузі систематики та палінології відкладів квартиру.

Важливим напрямком функціонування будь-якої гербарної установи є обмін матеріалами. Гербарій *KW* має для цього достатній обмінний потенціал. Так, обмінний фонд гербарію судинних рослин становить 36 000 зразків переважно флори України, мікологічного гербарію — 6 333 г.п., ліхенологічного — понад 2 000 зразків; такою ж цифрою оцінюється фонд обмінних матеріалів і в бріологічному гербарії. З моменту реорганізації палінотеки створюється обмінний фонд препаратів пилку. Останніми роками *KW* веде обмін із більше як 20 гербарними колекціями України та світу, в тому числі судинними рослинами з колекціями *WRS*, *KRA*, *KRAM* (Польща), *MO* (США), *TUR*, *H* (Фінляндія), *MW*, *LE*, *MHA* (Росія); мікологічними матеріалами — з *PM* (Чеська Республіка), *IMI* (Велика Британія), *LE* (Росія), *BP* (Угорщина), *LD* (Швеція) та іншими.

З метою інтенсифікації міжгербарного обміну після 15-річної перерви в 2006-му відновлено видання ексикат судинних рослин [22, 26, 27], а в 2009 році вперше опубліковано «Мохоподібні України. Ексиката. Випуск 1 (№ 1—25)», підготовлену Л. Партикою та С. Нипорко [18].

Підсумовуючи вищевикладене, потрібно зазначити, що Гербарій *KW* з кожним роком нарощує свій фонд і підвищує рівень опрацювання матеріалів, активно долучається до широкої інтеграції накопичених даних через міжнародні проекти та програми, оприлюднює результати своєї роботи через публікації та каталоги, впроваджує сучасні інформаційні технології у щоденну роботу, надає методично-інформаційну допомогу іншим українським гербаріям тощо. Усього цього було б неможливо досягти без копіткої щоденної праці науковців та інженерно-технічного персоналу Національного гербарію України. Тому ювілей Гербарію *KW* — це свято кожного, хто долучився до гербарної справи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аніщенко І.М., Сіренко І.П., Гуринович Н.В. Комп'ютеризація колекції типових зразків Національного гербарію Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України // Укр. ботан. журн. — 2004. — **61**, № 4. — С. 84—91.
2. Аніщенко І.М., Ситник К.М. Комп'ютеризація Національного гербарію України (КВ): першочергові та перспективні кроки // Укр. ботан. журн. — 2007. — **64**, № 5. — С. 634—642.
3. Барбарич А.И., Котов М.И., Омельчук-Мякушко Т.Я. Центральное-республиканский гербарий в Киеве // Ботан. журн. — 1977. — **62**, №5. — С. 764—769.
4. Бачурин Г.Ф., Партика Л.Я. Бріологічний гербарій Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР // Укр. ботан. журн. — 1987. — **44**, № 6. — С. 93—95.
5. Вассер С.П., Дудка І.О., Крицька Л.І., Кондратюк С.Я., Царенко П.М. Гербарій Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (сторінки історії та сучасність) // Укр. ботан. журн. — 1996. — **53**, № 4. — С. 391—402.
6. Вассер С.П., Мошкова Н.О. Альотека Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР // Укр. ботан. журн. — 1987. — **44**, № 1. — С. 101—103.
7. Вірченко В.М. Перші дослідники спорових рослин в УАН та їх долі // Укр. ботан. журн. — 2001. — **58**, № 6. — С. 775—777.
8. Гербарій України. — Київ, 1995. — 126 с.
9. Гербарій Інституту ботаніки НАН України КВ / За ред. Л.І. Крицької, С.Л. Мосякіна. — Київ, 2002. — 142 с.
10. Драпайло (Шиян) Н.М., Антоненко С.І. Колекція типів судинних рослин гербарію Інституту ботаніки НАН України (КВ) // Вісн. Луган. пед. ун-ту. — 2003. — **67**, № 11. — С. 111—114.
11. Зав'ялова Л.В., Оптасюк О.М., Шиян Н.М. Попередні результати інвентаризації колекції XVIII ст. французького ботаніка Ж.Е. Жілібера // Актуальні проблеми ботаніки та екології (Мат-ли міжнар. конф. молодих учених, 11—15 серпня 2009 р., м. Кременець). — Кременець, 2009. — С. 239—241.
12. Зеров Д. Ботанічний кабінет та гербарій Української Академії наук в м. Києві // Укр. ботан. журн. — 1924. — **2**. — С. 86.
13. Кондратюк С.Я., Безніс Н.Г., Навроцька І.Л. Ліхенологічний гербарій Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України // Укр. ботан. журн. — 1993. — **50**, № 6. — С. 75—84.
14. Котов М.И. Вклад украинских ботаников в изучение флоры УССР и СССР и организация Центрально-республиканского гербария в г. Киеве // Ботан. журн. — 1972. — **57**, № 5. — С. 562—564.
15. Краснова А.Н., Кузьмичев А.И. Жан Эмануэл Жилибер (Jean Emanuel Gilbert) — ботаник линнеевской эпохи. — Рыбинск: ОАО «Рыбинский Дом печати», 2000. — 112 с.
16. Крицька Л.І., Шевера М.В. Персональна колекція професора Панаса Роговича в Національному гербарії України (КВ) // Укр. ботан. журн. — 1999. — **56**, № 1. — С. 96—107.
17. М'якушко Т.Я., Глаголева Н.Г., Мельник С.К. Гербарна колекція типових зразків нових видів М.С. Турчанінова // Укр. ботан. журн. — 1979. — **36**, № 1. — С. 85—90.
18. Партика Л.Я., Нипорко С.О. Мохоподібні України. Ексиката. — Вип. 1 (№ 1 — 25) // Фотомінія. — 2009. — № 1. — С. 30—43.
19. Ситник К.М., Дудка І.О. Спільний англо-український проект «Дарвінівська ініціатива з біологічної різноманітності грибів України» // Укр. ботан. журн. — 1995. — **52**, № 1. — С. 114—119.
20. Сябрій С.В., Романова Л.С. Паліотека лабораторії палеоботаніки Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР // Укр. ботан. журн. — 1988. — **45**, № 6. — С. 91—92.
21. Шиян Н.М. Гербарій Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (КВ) у цифрах і документах (1921—1931 рр.) // Укр. ботан. журн. — 2011. — **68**, № 2. — С. 280—289.
22. Шиян Н.М. Ексикати та їх місце в гербарному обміні // Укр. ботан. журн. — 2008. — **65**, № 3. — С. 456—464.
23. Шиян Н.Н. Национальный гербарий Украины (КВ): современное состояние и перспективы // Пробл. изуч. растит. покрова Сибири. III Международ. конф., посвящен. 120-летию Гербария им. П.Н. Крылова Томск. гос. ун-та (16—18 ноября 2005 г.). — Томск, 2005. — С. 44—45.

24. Шиян Н.М., Зав'ялова Л.В., Оптасюк О.М. Колекція Ж.Е. Жілібера Національного гербарію України (*KW*) // Укр. ботан. журн. — 2010. — 67, № 5. — С. 680—687.
25. Шиян Н.М., Корниенко О.М., Мосякин С.Л. BRAHMS — новый этап оптимизации работы с историческими коллекциями (на примере гербария Н.С. Турчанинова, *KW*) // Пробл. изуч. и сохран. растит. мира Евразии: Мат-лы Всерос. конф. с международ. участием, посвящен. памяти Л.В. Бардунова (1932—2008 гг.) (Иркутск, 15—19 сентября 2010). — Иркутск: Изд-во Ин-та географ. им. В.Г. Сочавы СО РАН, 2010. — С. 697—700.
26. Шиян Н.М., Корниенко О.М., Антоненко С.І. Список судинних рослин гербарію флори України. Центурія IV, частина 1, № 301 — 325. = Schedae ad Herbarium Florae Ucrainicae Exiccatae. Cent. IV, pars 1 (№ 301 — 325) // Fominia. — 2010. — № 2. — С. 1—20.
27. Шиян Н.М., Федорончук М.М., Гончаренко В.І., Антоненко С.І. Список судинних рослин гербарію флори України, що його видає Інститут ботаніки НАН України. Центурія 3, частина 2 (№ 251 — 300) = Schedae ad Herbarium florae Ucrainicae exiccatae ab Instituto botanico NAS Ucrainicae editum. Cent. III, pars 2 (№ 251—300). — Київ, 2006. — 38 с.
28. *The Herbarium Handbook*. The 3rd edition / Edit. D. Bridson, L. Forman. — Kew, 2010. — 346 p.
29. *Index Herbariorum*. Part I. The Herbaria of the World. (Editors: Patricia K. Holmgren, Noel H. Holmgren, Lisa C. Barnett). — Bronx; New York, 1990. — Ed. 9. — 693 p. + x.
30. Shiyani N.M., Korniyenko O.M. Authentic herbarium materials from Africa in the N. S. Turczaninow collection // Materials of IV international Young Scientists conference «Biodiversity. Ecology. Adaptation. Evolution, dedicated to 180th anniversary from the birth of famous physiologist Ivan Sechenov» (Odesa, 16—19 September, 2009). — Odesa, 2009. — P. 67—68.
31. Wasser S.P., Moshkova N.A. *Algotheca of the N.G. Kholodny Institute of Botany of Academy of the Ukrainian SSR / Algological Studies*. — 1989. — 25. — P. 497—503.

Рекомендує до друку
В.П. Гелюта

Надійшла 21.02.2011 р.

Н.Н. Шиян, І.А. Дудка, С.Я. Кондратюк, П.М. Царенко, В.М. Вирченко, Л.Г. Безусько
Інститут ботаніки імені Н.Г. Холодного НАН України
НАЦІОНАЛЬНОМУ ГЕРБАРИУ УКРАЇНИ — 90 ЛЕТ

В 2011 году Национальный гербарий Украины (*KW*) отмечает 90-летие со дня своего основания. Сегодня *KW* насчитывает 2 040 000 единиц хранения и состоит из нескольких подразделений: гербария сосудистых растений (1 839 583 образцов), микологического (86 520 образцов), лишенологического (63 000 образцов), бриологического (37 400 образцов) гербариев, альготеки (27 810 образцов) и палинотеки (1 109 образцов). В статье рассмотрены основные достижения *KW* за последнее десятилетие.

К л ю ч е в ы е с л о в а: гербарное дело, гербарий *KW*.

N.M. Shyian, I.O. Dudka, S.Y. Kondratyuk, P.M. Tsarenko, V.M. Virchenko, L.H. Bezusko
M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Science of Ukraine, Kyiv
THE NATIONAL HERBARIUM OF UKRAINE CELEBRATES ITS 90th ANNIVERSARY

In 2011 the National Herbarium of Ukraine (*KW*) celebrates 90 years since it was founded. At present the *KW* Herbarium contains 2.04 million specimens. It consists of several divisions, including the Herbarium of Vascular Plants (1 839 583 specimens), the Mycological Herbarium (86 520 specimens), the Herbarium of Lichens (63 000 specimens), the Bryological Herbarium (37 400 specimens), the *Algotheca* (27 810 specimens), and the *Palynothea* (1 109 specimens). In the article, the last decade's achievements of the *KW* Herbarium are considered.

Key words: herbarium management, herbarium *KW*.